

Beszámoló a Nagymágocs — Szendrei-major — Hűtő területén végzett leletmentésről

BÉRES MÁRIA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

1986 májusában leletmentő ásatás keretében Árpád-kori település nyomait tár-
tuk fel Nagymágocs északi határrészében.¹

A lelőhely Szendrei major közelében, az Árpádhalomra vezető műút bal oldalán,
a Mágocs ér déli partján található. (1. ábra) A feltárt falurész egy nagyjából délnyugat-
északkeleti irányú, közel hét km hosszú, kb. két km széles, a Mágocs ér magaspartja
felé fokozatosan emelkedő, hosszában többszörösen tagolt földhát északkeleti lej-
tőjén fekszik, amely kiemelkedés végül bekapcsolódik a Mágocs ér által kialakított
partvonulatba. A már leírt gerinc legmagasabb része az érparton volt, ahol 1981-ben
középkori templom nyugati zárófalának alapozása és a templom körüli temető 15—20
megbolygatott, melléklet nélküli sírja került elő.² A lelőhely és tágabb környéke már
régebben is ismert volt a régészeti kutatás számára. Honfoglalás kori sírról,³ Árpád-
kori kemencéről,⁴ középkori temetkezésekről,⁵ edényekről⁶ tudósítanak innen az
adatári jelentések és a szentesi múzeumban őrzött leletek.

A leletmentés azért vált szükségessé, mert a feltárás területén a nagymágocsi
Egyesült Tsz hűtőtavat alakított ki, s a 80 cm mély tó fenekének elegendésekor a
földgyalu régészeti objektumokat pusztított el.

Az ásatás környékén közel négy hektárnyi földterületet jártunk be. Terepbe-
járásaink során régészeti leletanyagra nem akadunk, ami azt a szerencsés helyzetet
sejteti, hogy a felszín alatt, az Árpád-kori humuszba és a bolygatatlan altalajba mélye-
dő objektumokat a mélyszántás még nem tette tönkre.

¹ *Vörös Gabriella—Béres Mária*: Nagmágocs—Szendrei-major—Hűtő; a leletmentés doku-
mentációja: MFM (Szeged) Rég. Ad.: 1122—86. Ezúton mondok köszönetet dr. Vörös Gabriel-
lának, a szentesi KJM igazgatójának az anyag közlésre való átadásáért.

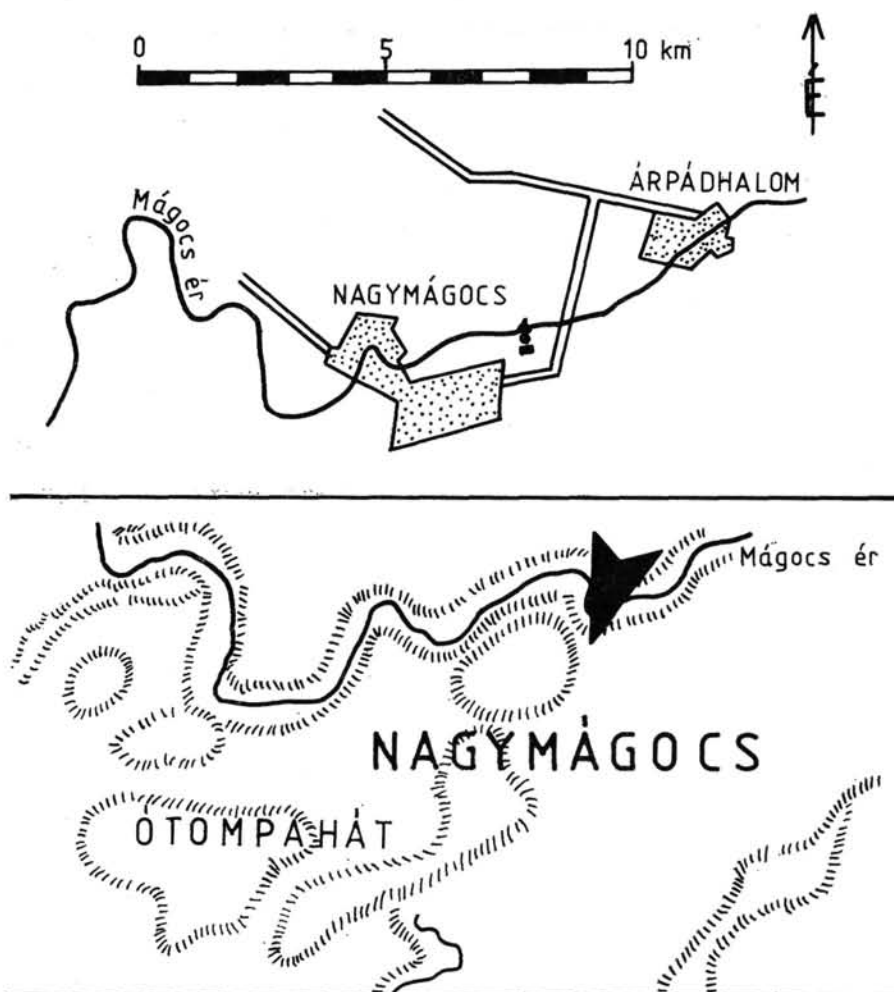
² *Horváth Ferenc—Saliga László*: Nagymágocs, Mágocs ér. Jelentés helyszíni szemléről.
MFM (Szeged Rég. Ad.: 774—81/1. Hegedűs Katalin: Jelentés helyszíni szemléről, 1972. KJM
(Szentes) Rég. Ad.: 105—84. Mérey Kádár Ervin: 1951. KJM Rég. Ad.: 107—84.

³ KJM Régészeti Gyűjtemény: 55. 12. 1—21.

⁴ KJM Rég. Ad.: 115—84. Neubauer József feljegyzése. KJM (Szentes) Gyarapodási Napló:
21. Zalotay Elemér.

⁵ Ua.: KJM Rég. Ad.: 115—84.

⁶ *Mérey Kádár Ervin*: MNM (Budapest) Rég. Ad.: 37. N. II. 1955.

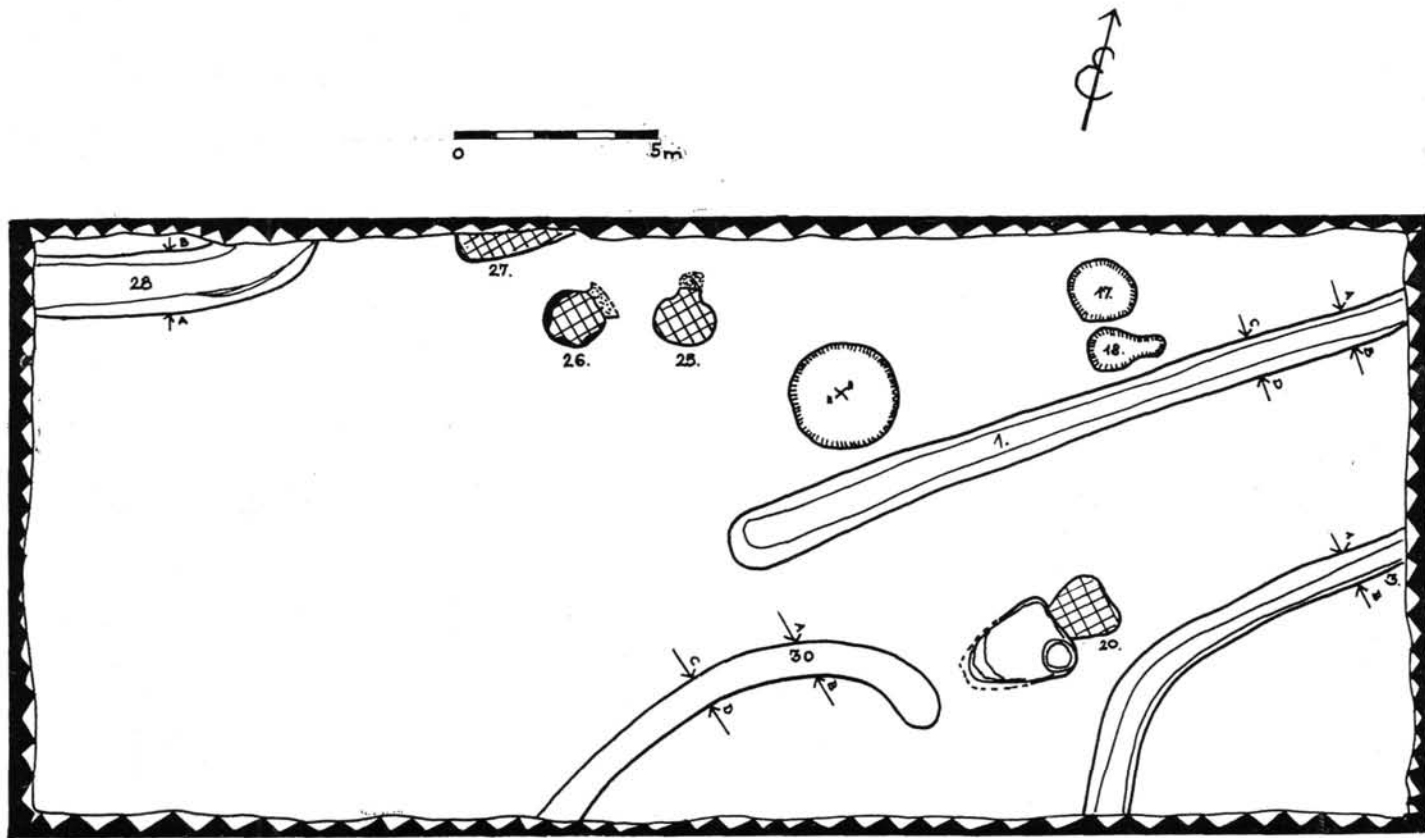

1. ábra. Az ásítás helyszínrajza

Az objektumok leírása és értelmezése

A feltárt 525 m² nagyságú területen számos egymást metsző, különböző korú és irányú árokreszletet, négy szabadban lévő kemencét és három vermet bontottunk ki. (2. ábra)

Az árokok közül biztosan Árpád-kori csak 1., 3., 28. és a 30. számú volt. Az 1. árok foltja a mai felszín alatt 80 cm mélyen került elő, 17,5 m hosszan figyeltük meg. Egyenes, északkelet-délnyugati irányú, betöltése erősen hamus, szürke, paticsos, téglatörmelékben gazdag. Számos cseréptöredéket is találtunk benne. Az árok fenekét a nyesett felszín alatt 50 cm-re értük el, kiképzése hármastagolású, felfelé ívelő oldalai erősen rézsűsek. Az árok szélén húzódó sánc a meredekebb északi oldalon

2. ábra. Az Árpád-kori objektumok a feltárt területen

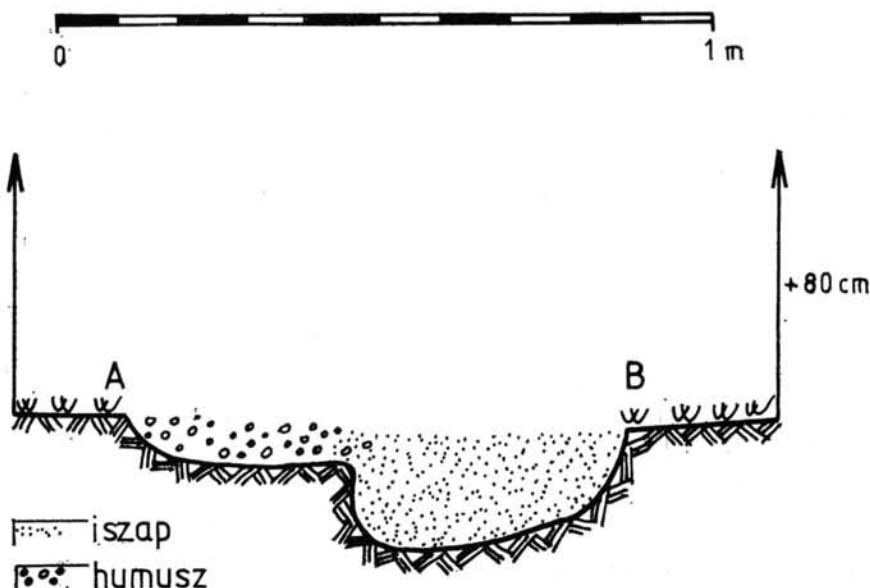
állhatott. Az objektum hűtő területére eső vége lekerekített, elsekélyedő és itt már tagolatlan fenekű.

A 3. számú egy nagyjából kör alakú területet közrefogó, íves árokszakas. 75 cm széles foltja 80 cm-rel a mai felszín alatt került elő, fenéke a szelvény nyesett szintjénél 18 cm-rel volt lejjebb. Alja kettős tagolású, teknős kiképzésű, az árok szélén húzódó sánc a mélyebb és meredekebb déli oldal mentén, azaz a közrezárt terület felőli részén lehetett. Betöltése változó. A mélyebb déli felén erősen szürke, iszapos, itt egykor víz állt benne, míg az északi részen laza, barnásfekete humusz volt. Ez utóbbi arra mutat, hogy az árok esetleg egykori karámot kerített. (3. ábra)

A 28. árok kelet-nyugati irányból ívelten derékszögben észak felé fordul. 8 m hosszú szakaszát tártuk fel. Foltja a jelenlegi felszín alatt 80 cm mélyen került elő, fenekét a szelvény nyesett szintje alatt 50 cm mélyen értük el. Alja inkább egyenes, falai rézsűsek, homogén, kékesfekete iszapos betöltéséből kis számú kerámiatöredék került elő.

A 30. árok DK-ről DNY felé tartó, lekerekített, elsekélyedő végű, ívelt árok-szakasz. 120 cm széles foltját a felszín alatt 80 cm mélyen találtuk meg, innen a fenekét még 70 cm-rel lejjebb értük el. Alja változó, zömében teknős, de a vége felé kettős kiképzésű. Betöltése barnásfekete, laza humusz volt. Talán ez is állatok összetartására szolgáló karám árka lehetett.

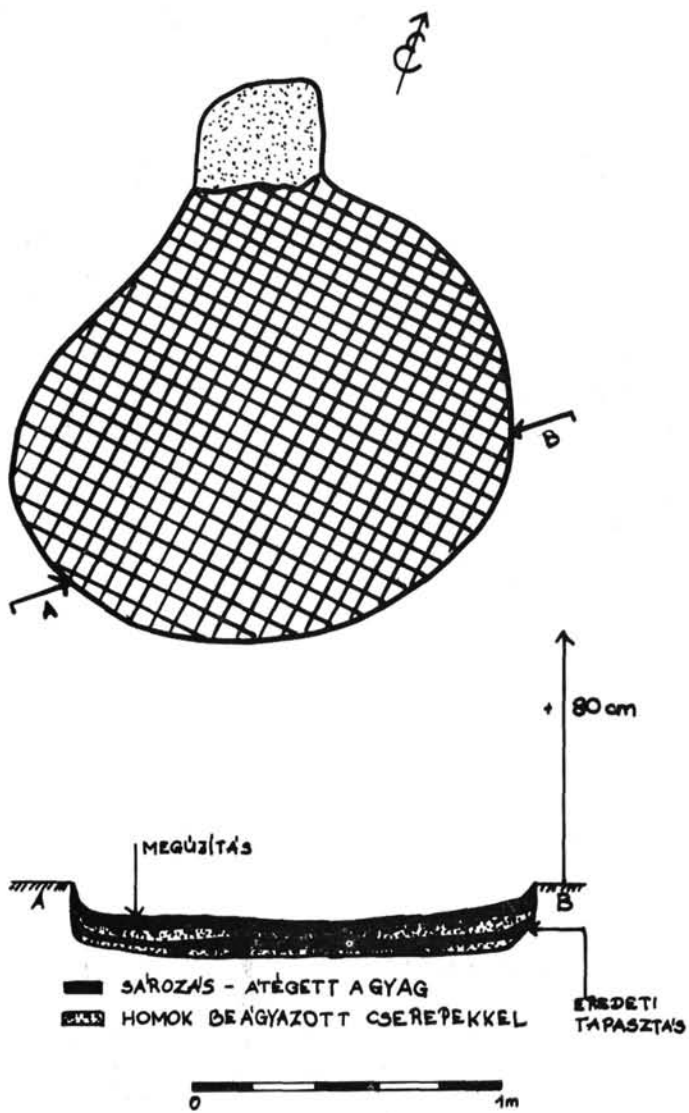
A feltárt *vermeket* (17., 18., „X”) egyszerű „veremvágással” képezték ki; mindhárom hengeres oldalú, egyenes aljú.⁷ Elsősorban másodlagos betöltésük miatt figyelemre méltók. Valamennyi erősen hamus, pernyével, faszénnel, paticsrögökkel, tégl- és cseréptöredékekkel kevert földdel volt teli. Foltjaikat a felszín alatt 80 cm

3. ábra. A 3. árok AB keresztmetszete

⁷ 17. verem: szá — fá: 170 cm, m: 30 cm, foltja kör alakú. 18. verem: szá — fá: 150 cm, m: 20 cm, tojásdad alakú. „X” verem: szá — fá: 150 cm, m: 30 cm, foltja szabályos kör alakú. szá = szájméret, fá = fenékméret, m = mélység

25.

4. ábra. A 25. kemence felszín- és AB metszetrajza

mélyen érzékeltük, s innen 20—30 cm-re elértük a feneküket. A 17—18. vermek ugyan a szelvény nyesett szintjén nem érintkeztek (2. ábra), de olyan közel ásták őket egymáshoz, hogy semmiképpen sem működhettek egyszerre.

A 20. számú kemence az Árpád-kori faluásatásainkon megszokott földbe vájt szabadban lévő kemencék sorába tartozik. (2. ábra) ÉK—DNY-i tájolású, 160×110 cm-es, kissé trapéz alaprajzú, teknős sütőfelületét és boltozatát vastagon kitapasztották. Sütőfelülete az előtere felé jelentős mértékben lejt. A kemencéhez kapcsolódó meneteles lejárátú, szív alakú előtér 190×198 cm-es, alja 40 cm-rel feküdt a kemence sütőfelületénél lejjebb. Széles szája alatt az ívelt oldalú munkagödör fala egy kissé átégett. A kemence szájától D-re egy szabályos kör alaprajzú, 90 cm átmérőjű, 40 cm mély, gondosan kiképzett, ívelt aljú hamusgödör (?) volt. Az előtér szürkés, hamus, zöldesbarna betöltéséből gyér leletanyag, elsősorban cserépüstök töredékei kerültek elő.

A 25—27. kemencék DK-ről ÉNY felé ívelő félkör mentén helyezkedtek el egymástól 1,5 m távolságra. (2. ábra) Közös vagy egymásba vágott előterük lehetett, azonban ennek semmi nyomát sem találtuk.⁸ Az említett objektumok — méretük és kiképzésük alapján — földbe vájt szabadban lévő kemencék voltak.

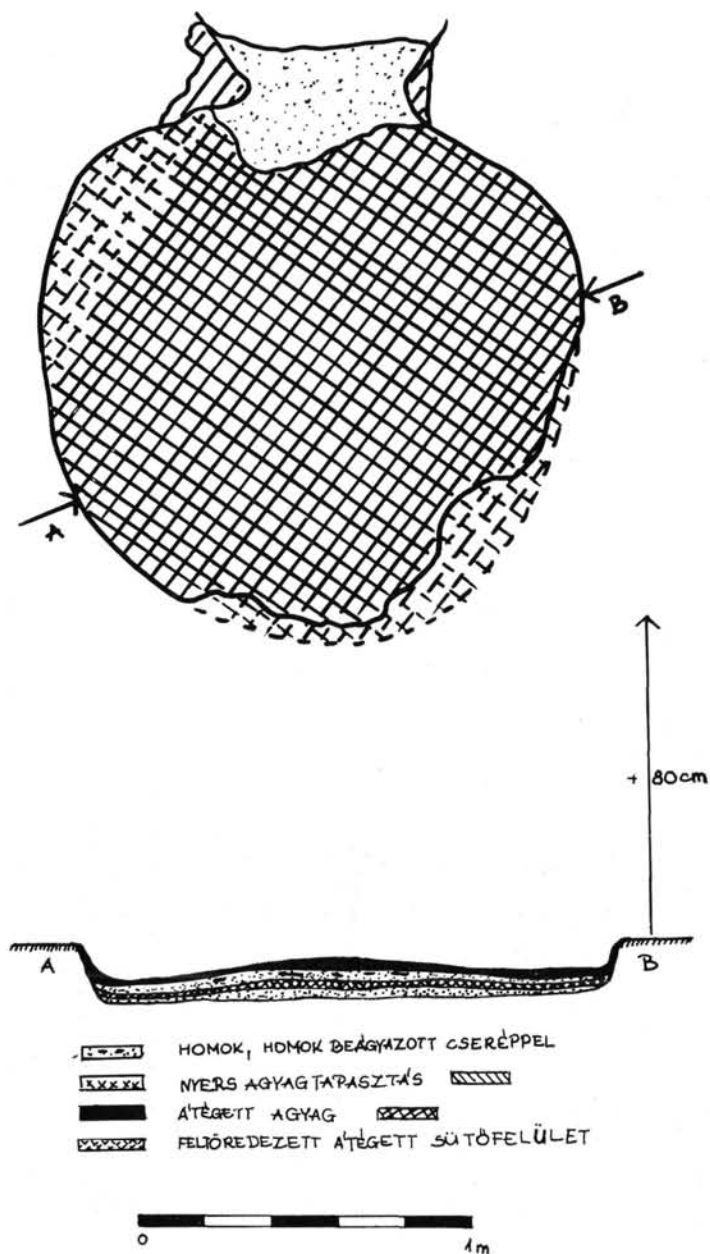
A 25. kemence erősen szűkülő, hosszú szája É felé nézett. 150×160 cm-es, szabálytalan kör alaprajzú, teknős sütőfelülete Ny felé 4—5 cm-t lejtett. Fenekét rendkívül gondosan alakították ki, majd egyszer megújították. A kemence alját 1,5—2 cm vastagon homokkal felszórták, ebbe — főként középtájon — cserepeket ágyaztak,

1. kép. A 25. kemence megújított tapasztása alatti cserepek

⁸ A hűtő fenekének kialakításakor e kemencék környékén hatoltak a legmélyebbre a földgályaival, s a 25. kemence sütőfelületét meg is bolygatták. Nem zárható ki, hogy a 25—27. kemencéket egy elhagyott ház falába vájták, s a ház gödrének egy része funkcionált előtér, azaz munkagödörként.

26.

5. ábra. A 26. kemence felszín- és AB keresztmetszetrajza

2. kép. A 26. kemence tapasztása alatti cserepek

majd 2—4 cm vastagon agyaggal letapasztották és elsímították a sütőfelületet, falait és boltozatát is kitapasztva. A kemencében igen nagy hő keletkezett, mivel nemcsak a fenék tapasztása égett át, hanem alatta a homok is elszíneződött. Amikor megújították a sütőfelületet — nyilván hőtartását tovább javítandó —, az előzőre 2—3 cm vastagon homokot szórtak, ebbe nagyon sok cserepet terítettek el, majd ismét vastagon letapasztották. A megújított kemencét szintén magas hőfokon, s talán sokáig használhatták, mert az új sütőfelület is vastagon és rendkívül keményre, feketésvörös színűre égett át. (4. ábra és 1. kép)

A 26. kemence ÉK—DNY-i tájolású; erősen szűkülő, majd hirtelen szétnyíló száját — az omladékok tanúsága szerint — megépítették. 160×160 cm-es kör alaprajzú sütőfelülete a közepe felé kissé kipúposodott. A kemence alját úgy képezték ki, hogy 1,5—2 cm vastagon felszórták homokkal, ezt letapasztották, majd ismét homokréteg következett, melybe ritkásan cserepeket ágyaztak, s ezt 2—3 cm vastagon agyaggal a kemence kisározásával együtt elsímították. (5. ábra és a 2. kép) Ebben a kemencében is erős tűz éghetett, mert ez a sütőfelület is keményre átégett; alatta pedig a cserepeken és a homokon barnás elszíneződés látszódott.

A 27. kemencének csak kis részlete esett a feltárt területre. A maradványok alapján úgy véljük, hogy 120×140 cm-es, kissé trapéz alakú, a szája felé lejtő sütőfelülete lehetett. Földbe vájt, kitapasztott fala csaknem 10 cm magasan, erősen átégve maradt meg. Fenekét egyszerű agyagsározással alakították ki; a felső elsímított réteg alá cserepeket terítettek.

Mind a négy feltárt kemence a szabadban lévő földbe vájt kemencék sorába tartozik, nagyjából az ásatási terület egyik délkelet-északnyugati tengelye mentén helyezkednek el, egymás közelében. A 25—27. kemencék semmiképpen nem működhettek egyszerre, a 20—25—27. kemencék egymáshoz való időbeli viszonyáról pedig semmit sem tudunk.

Bár valamennyi kemence sütőfelületét más-más módon alakították ki, jól megfigyelhető közös vonás kiképzésükben a minél jobb hőtartásra való törekvés. Ezenkívül a feltárt négy kemencében erős tűz égett, s a tüzelés következtében főként a sütőfelületek égtek át. Ezek a megfigyelések azt sugallják, hogy kemencéinket sütésre, főzésre használhatták.⁹

A tárgyi leletanyag értékelése

A feltárt településrész korhatározásához — a betöltésekből kikerült leletanyag mellett — a 25. és a 26. kemencék sütőfelülete alá terített, a töredékekből csaknem teljesen összeállítható vagy hitelesen kiegészíthető edények szolgálnak a leginkább alapul.

A talált töredékek szerint úgy véljük, az itteni edénykészletek főként fazekakból (I. tábla: 1. 3—4a—b, II. 1., IV. 1—4.) és sokkal kevesebb cserépüstből (I. 2., II. 2., III. 1—2.) álltak.¹⁰ Valamennyi edény csillámmal soványított agyagból kézikoronon gon készült. Érdes felületűek, sárgásbarna, vörösesbarna, szürkésfekete színűek. Csaknem mindegyiken megfigyelhető volt — az edények peremén és külső oldalán — az összefüggő vörös festés nyoma.

Számos kaolinos, lágy tapintású, fehér kerámiából készült fazék töredéke (IV. 2—4.) is előkerült. Az edények díszítése, peremkiképzése, valamint a fehér kerámia megjelenése alapján a településrész korát viszonylag pontosan meghatározhatjuk.

A 25. kemence megújított tapasztása alól nagy méretű, ívelten kihajló, lekerekített peremű fazék számos darabja került elő. A vállon körömbevagdolás, az edény oldalán egyenletes, széles közű csigavonalas díszítés fut. (I. 1.) Ugyaninnen került elő egy másik fazék aljtöredéke, melyen — a nyers agyagba nyomódó gyékénylenyomat miatt — gyengén kivehető, kis méretű, a fenék közepén négyzetbe foglalt egyenlő szárú kereszt alakú fenékbélyeg volt. (I. 4b) Az alsó időhatár megállapításában nyújt még segítséget az 1. árokból és a 17. veremből előkerült, a fedő számára tagoltan kialakított két peremtöredék. A településrész felső időhatára megvonásához jó lehetőséget ad az „X” veremből előkerült, ívelten kihajló, ferde sikkal levágott peremű, a vállon két sor fogaskerek dísszel ékített, fehér kerámiából készült fazék töredéke. (IV. 3.)

Az elmondottak alapján úgy véljük, a feltárt falurészben az élet legkorábban a 12. század végén kezdődhetett, és nem tarthatott tovább a 13. század első felénél.

Mivel leletanyagunkat viszonylag pontos és szűk időhatárok közé keltezhetjük, érdemes kiemelni, hogy a mágocsi edények (fazekak, cserépüstök) csaknem mindegyikén, a külső oldalon, összefüggő vörös bevonat nyomait figyeltük meg. Így bizonyosra vehetjük, hogy a 12—13. századi üstökön és fazekakon is gyakori volt a vörös festés — ez a díszítésmód tehát nemcsak a korai edényeken fordulhatott elő.¹¹ Sőt valószínűbbnek tartjuk, hogy a 12—13. század fordulóján elterjedő, díszítő jellegű mintás vörös festés mellett az edény egész külső oldalát borító vörös bevonat lehetett a falusi háztartások készletein az általánosabb.¹²

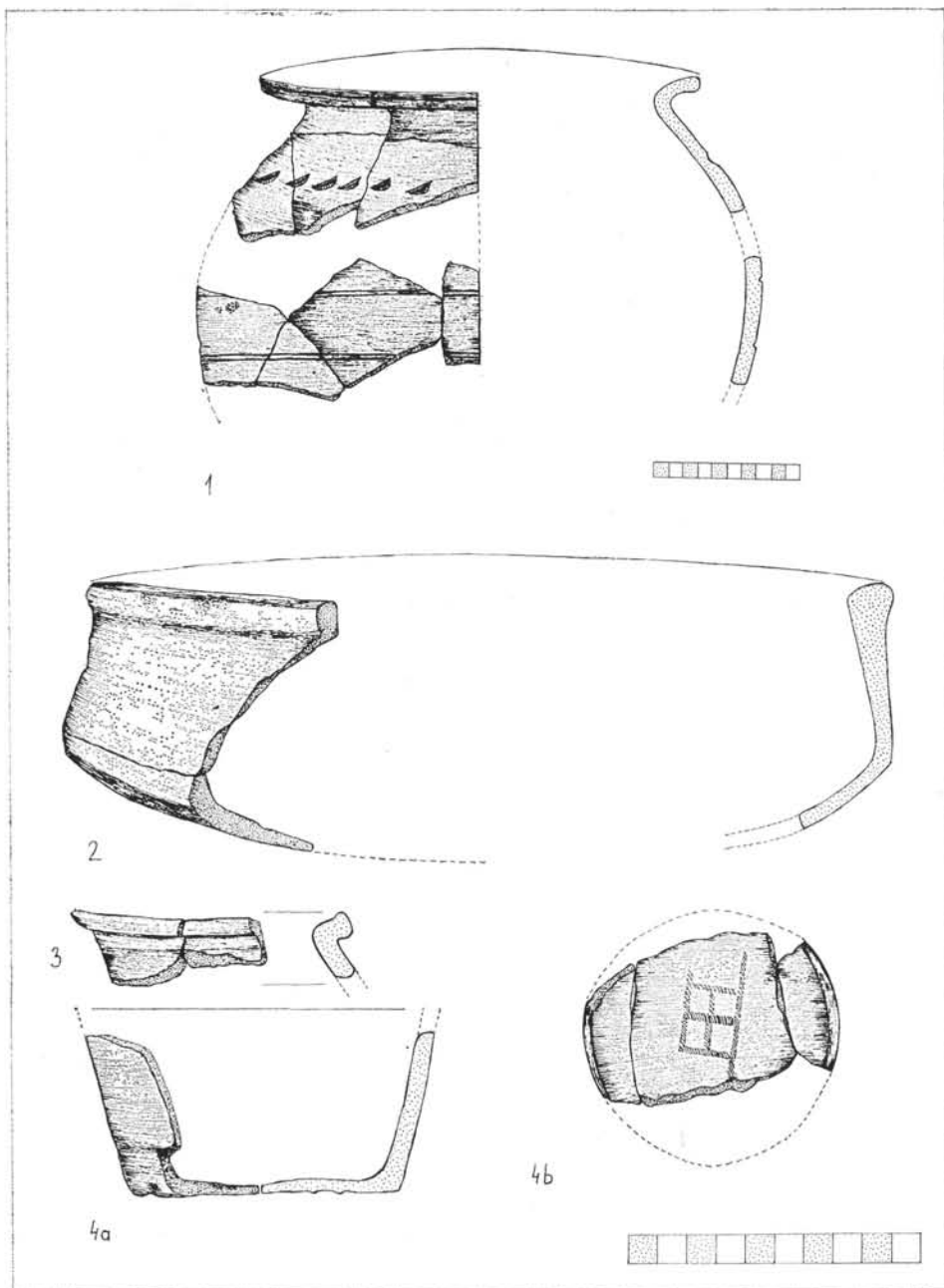
⁹ *Bálint Csanád*, 1985. 28—29. és *Méri István*, 1963. 273—280.

¹⁰ *Fodor István*, 1976. 379.

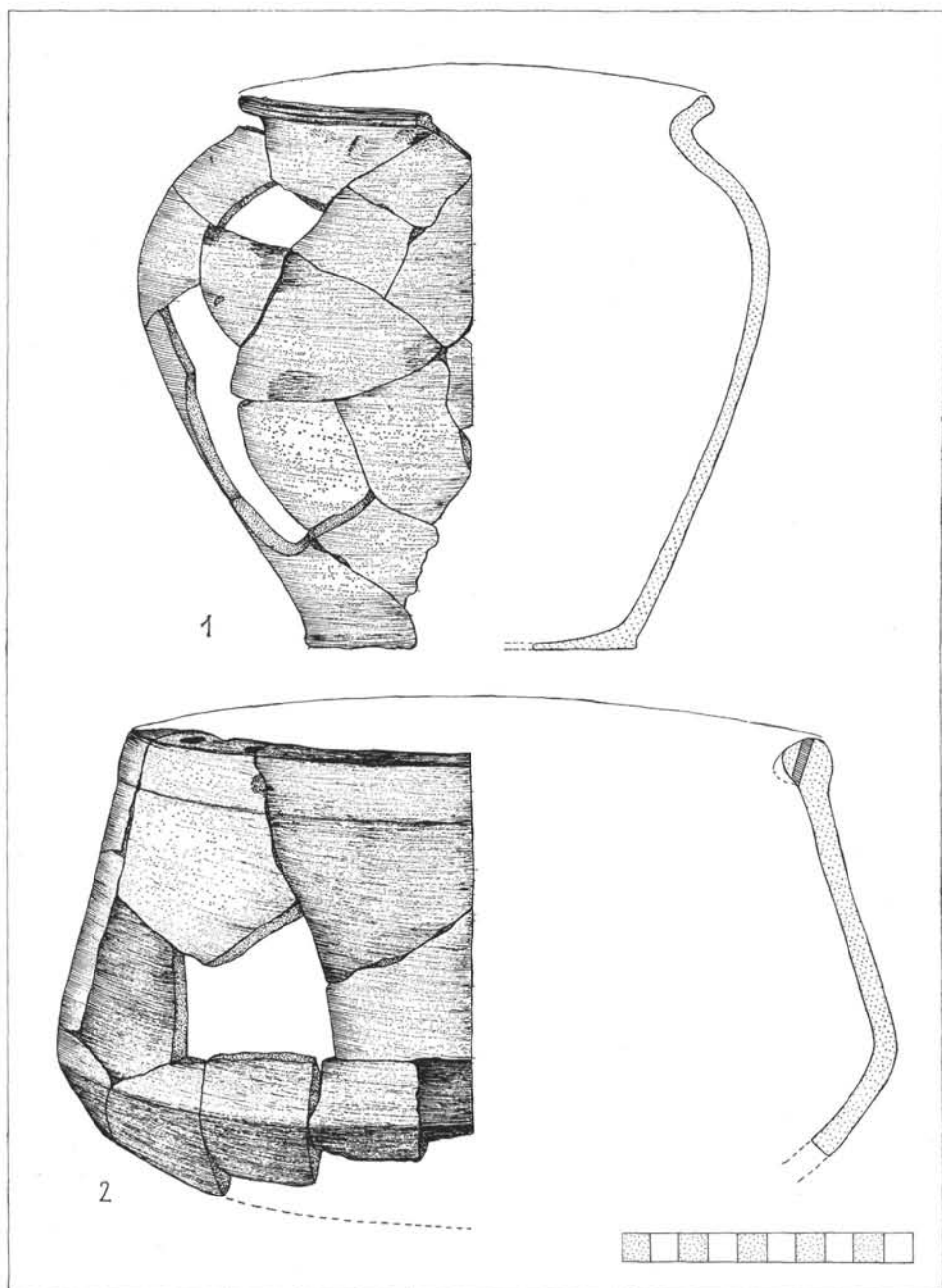
¹¹ *Méri István*, 1964. 74. és a 146. lábjegyzet.

¹² A Csongrád megyei múzeumokban őrzött 12—13. századi kerámianyagból a következőkön figyelhetjük meg az edények (feltehetően) egész külső oldalát borító vörös festést: *Cserépüstök*: MFM (Szeged): 75. 32. 7., 53.334.6., 58.1.20., 58.1.21., 53.389.2—6., 53.385. 1. KJM (Szentés): 75.69.1—3., 72.141.1.1—2., 72.141.2., Városi Múzeum, Csongrád: 9.14.1—3., 57.18.1., 57.12.1., 57.7.13/a., 57.1.35.

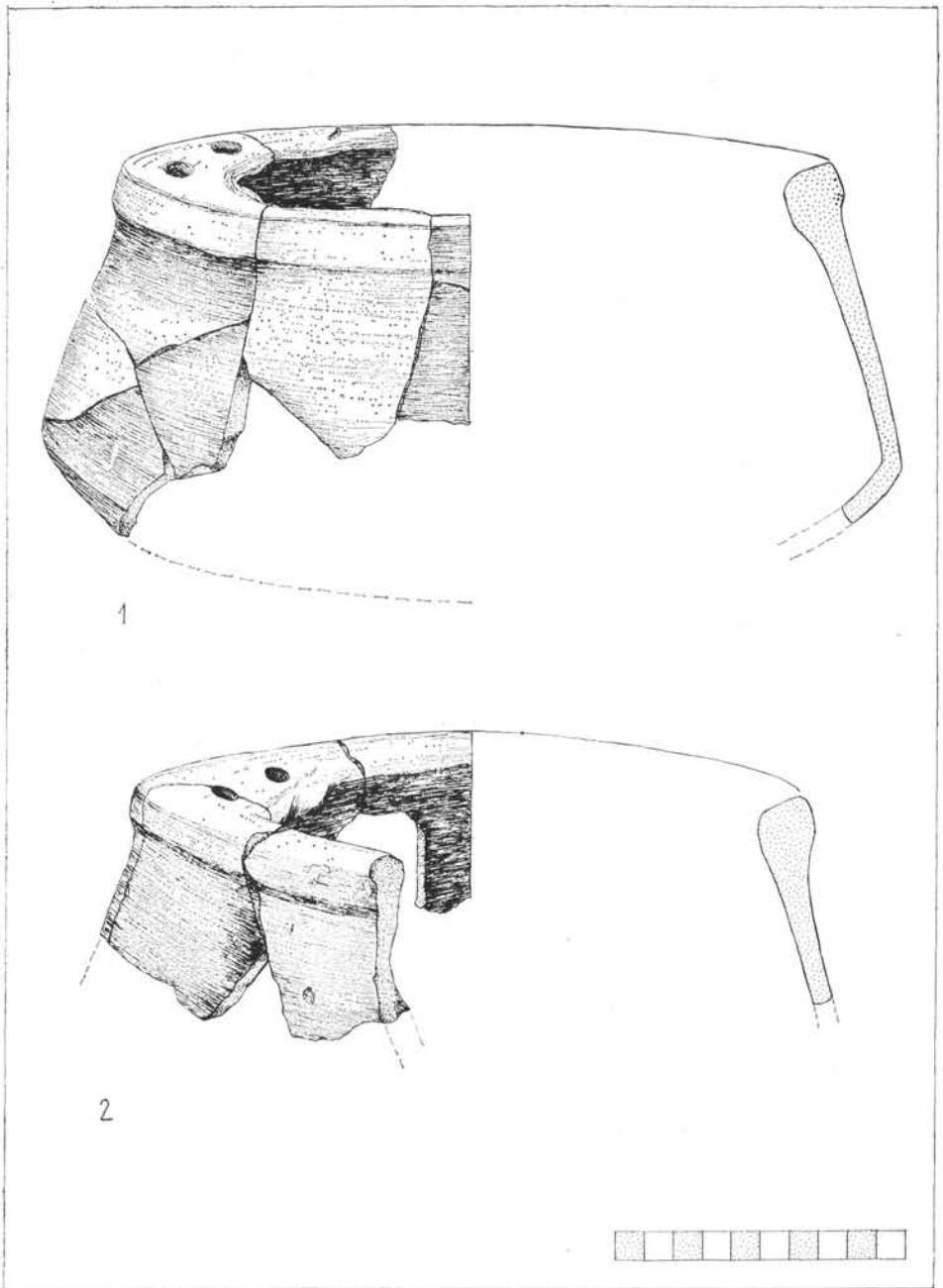
Fazekak, korsók: MFM: 58.1.18., 53.378.1., 7/1899/g. Városi Múzeum Csongrád: 57.7.14.

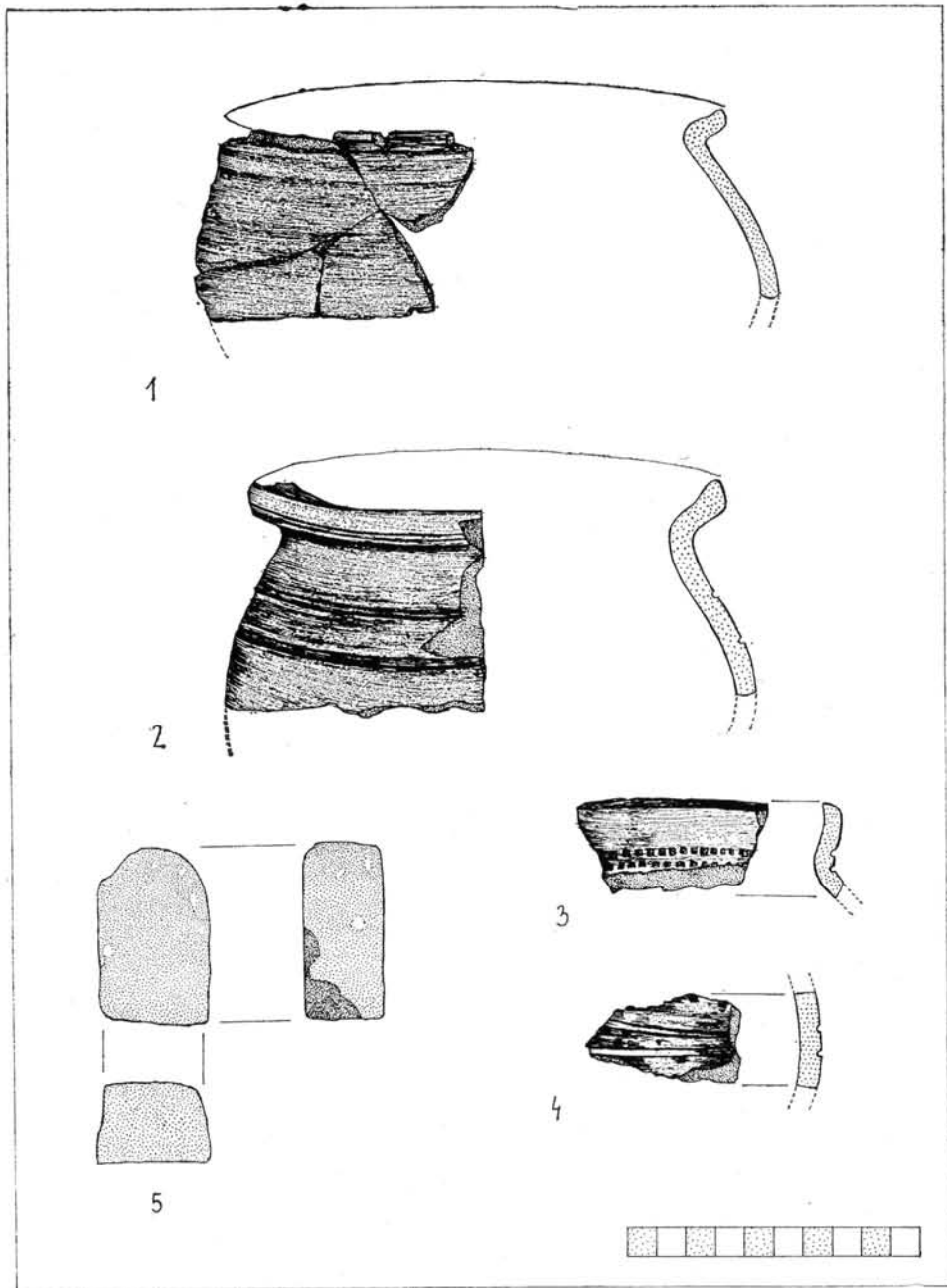
I. Tábla: 1—4. A 25. kemence megújított sütőfelülete alatti töredékekből összeállítható edények és töredékek.

II. Tábla: 1—2. A 25. kemence eredeti sütőfelülete alól kikerült cserepekből összeállítható edények.

III. Tábla: 1—2. A 26. kemence sütőfelülete alá ágyazott cserekből összeállítható edények.

IV. Tábla: 1—2. A 26. kemence tapasztása alól kikerült töredékek. 3. Cserép az „X” veremből.
4. Töredék az 1. árokból. 5. Szórvány, ép, feltehetően Árpád-kori fenőkő.

A feltárt objektumok betöltése erősen eltért egymástól. Míg a vermek (17., 18., „X”), az 1. árok és a 20. kemence előterében sok hamu, patics, tégl- és cseréptörmelék volt számos faszénmaradvánnyal, addig a 3., 28. és 30. számú árkok természetes úton töltődtek fel.

Mivel az egyes objektumokból kikerült leletek nem teszik lehetővé az ezek közötti kronológiai sorrend felállítását, pusztán a betöltés különbsége alapján feltételezzük, hogy a hamus, omladékos, hulladékkal teli objektumok és a természetes feltöltődésű árkok nem egy időben működtek, tehát az itt megtalált település a viszonylag hosszabb ideig élő, belső településrendjében változó, ide-oda mozgó, földműves, állattenyésztő falvak sorába tartozik.¹³

Még egy — leletkörülményei miatt fontos — tárgyra, s ebből következően településszerkezeti, kronológiai szempontból lényeges tényre szeretnénk felhívni a figyelmet. A 17. verem legalján egy pelyvával soványított, barnásvörösre égett, itt-ott kormosra feketedett 30,2×13,8×5,1 cm-es téglára lertünk amellet, hogy a szelvények szórványanyagából és az omladékos betöltésű objektumokból sok normál- és idomtégla apró töredéke került elő.

A környéken végzett terepbejárásaink során a feltárt településrésztől északra alig 200 m-re lévő, korábban már azonosított templom¹⁴ maradványai közt egy hasonló anyagú, égetésű és nagyságú téglára bukkantunk. A település egyes objektumainak omladékkal való feltöltése, azaz a templom pusztulása alapján valószínű, hogy a templom már a 12. század végén állt, s így eredetileg nem középkori, hanem a feltárt Árpád-kori településünkhöz tartozó volt.

A falu jelentősége a Mágocs ér menti településhálózatban

Nagymágocs északi határrészében, a Mágocs ér déli partján, az utóbbi évek leletmentései során néhány Árpád- és középkori faluhelyet sikerült megfigyelni, egyes részleteiben pedig feltárni.¹⁵ Így magunk is amellett vagyunk — a korábbi nézetekkel ellentétben —, hogy az Árpád-, illetve középkori Mágocs falut az ér déli partján kell keresni.

¹³ Méri István, 1952. 58.

¹⁴ Mint a 2. lábjegyzet.

¹⁵ Szatmári Imre, 1985. 55., Hegedűs Katalin, 1972. 96., Szerelmei Sámuel, 1901. 392., Györffy György, 1963. 882—883. Nem fogadja el a Sente—Mágocs nemzetség honfoglaló nemzetségeinkből való származtatását., Kovalovszki Júlia, 1957. 75.

Bálint Csanád

1985 Az Árpád-kori falvak régészeti kutatása. Budapest. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből II. 23—42.

Fodor István

1976 Vorbericht über die Ausgrabungen am Szabolcs—Vontatópart und Szabolcs—Kisfalud. AAH XXVIII. 371—382.

Györffy Görgy

1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest. I. 881—907.

Hegedűs Katalin

1972 Nagymágocs. Ásatási jelentés. RFüz. Ser. I. No. 25. 96.

Kovalovszki Júlia

1957 Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez. RFüz. ser. I. No. 5. 80.

Méri István

1952 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és túrkeve—mórici ásatások eredményéről I. AÉ 79. 49—67.

1963 Árpád-kori szabadban lévő kemencék. AÉ 90. 1963. 273—280.

1964 Árpád-kori népi építészetünk feltárt emlékei Orosháza határában. RFüz. Ser. II. No. 12. 82.

Szatmári Imre

1985 Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról. Acta Ant. et Arch. 55—79.

Szeremlei Sámuel

1901 Hódmezővásárhely története II. Budapest

**Bericht über die Ausgrabung auf dem Gebiet
von Nagymágocs, Szendrei—Meierhof—Hütötó**

Béres, Mária

Im Mai 1986 wurde eine Fundsachenrettung auf dem nördlichen Teil von Nagymágocs, auf der südlichen Seite des Geflusses Mágocs durchgeführt. Auf dem untersuchten Gebiet (525 m²) waren die meisten Objekte aus der Arpadenzeit. Vier Grabenteile wurden freigemacht, Nr. 3. und Nr. 30. waren vermutlich die Zäune der Tierstelle. Die Gruben Nr. 17, Nr. 18 und „X“ sind einfach, sie waren von Schutt und Asche gefüllt. Die vier entdeckten Öfen gehören dem Typ der freistehenden, in den Feldboden gestellte Koch- und Bracköfen an. Unter der Verschmierung der Brackplatte von den Öfen Nr. 25. und Nr. 26. wurden auch zahlreiche Scherben gefunden, aus denen mehrere, authentisch ergänzbare Gefässe rekonstruiert wurden. (Tafel I—IV.)

Aufgrund des Fundamaterials (I. 1., I. 4a, IV. 3.) kann festgestellt werden, dass der entdeckte Dorfteil vom Ende des 12. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts bewohnt war. Nach der Analyse der Fundsachen und der Lage sowie der Chronologie der Objekte stellte es sich heraus, dass eine Siedlung mit Kirche der hin- und herziehenden Bauern- und Viehzüchtlergemeinde entdeckt wurde.

Nördlich von Nagymágocs auf der südlichen Seite des Geflusses Mágocs wurden schon mehrere Überreste von Siedlungen aus der Arpadenzeit und dem Mittelalter gefunden. Allem Anschein nach sind also die Überreste der mittelalterlichen Siedlung Mágocs an dieser Stelle zu suchen.